

■ COLUMNA

L'impurtanza dal dretg per mantegnair il rumantsch

DA GIUSEP NAY, DERSCHADER FEDERAL

L'art. 4 da la constituziun federala renconuscha il tu-destg, il franzos, il talian ed il rumantsch sco linguas naziunales. Il Grischun declera il tu-destg, il rumantsch ed il talian sco sias linguas chantunales. Cun questas determinaziuns constituziunales daventa la quadrilinguitad sin plaun naziunal e la trilinguitad sin plaun chantunal in element essenzial da la Svizra e dal Grischun, cun ina forza simbolica sumeglianta a quella da la crusch svizra. La constituziun federala sco er quella chantunala – questa dentant be implicitamain – van dentant anc pli lunsch e determineschan ils linguatgs da noss pajais er sco linguatgs uffizials, il rumantsch sin plaun federal sco linguatg parzialmain uffizial en contact cun las burgaisas ed ils burgais rumantschs. Omadus represchentan il model svizzer e grischun tant ludà da la convenza da quatter u trais linguas e culturas sco basa da la naziun furmada d'ina voluntad politica e da l'ierta culturala grischuna.

Ma co statti cun quai en la realitad dal mintgadi? Pre-tensiun e realitad na sa cuvran betg sco memia savens. La nova lescha da linguas da la confederaziun, ch'è gist stada en consultaziun, e surtut la nova constituziun chantunala che vegn da preschent tractada en las cumissiuns dal cussegl grond grischun porschan la pussaivladad

da concretisar e megliar decisivamain las basas legalas per mantegnair la lingua rumantscha periclitada.

La constituziun federala garantisce la libertad da lingua e la giurisdicziun dal tribunal federal deducescha da quai tranter auter il dretg da mintga persona d'obtegnair l'instrucziun en l'agen linguatg. Da quai sa resulta er il dretg da pudair sa drizzar en l'agen linguatg, ch'è in linguatg naziunal, a las autoritads statalas e d'er vegnir ple-dentà da quellas en il medem linguatg. Quest dretg ha sia pli gronda impurtanza en il territori da derasaziun tradiziunal da quest linguatg e là sto el er vegnir sviluppà e protegì il pli fitg.

Quest fatg chatta sia espressiun en il princip territorial exprimi en l'art 70 al. 2 CF ch'è er vegnì discutà en il Grischun avant radund 20 onns, deplorablmain senza in resultat conret. Dapi alura han giurisprudenza e giurisdicziun – er en connex cun las discussiuns davart la revisiun da l'anteriur art. 116 CF – enconuschì, ch'in princip territorial rigid po er esser da dischavantatg per il linguatg minoritar. Il chantun Friburg fa da preschent sias experientschas cun quel, discutescha dentant gia da flexibilisar el. Tenor l'enconuschientscha dad oz èsi surtut necessari da reglar e d'applitgar ils linguatgs uffizials uschia ch'er ils linguatgs minoritars sco il rumantsch n'è betg mo preschent

en famiglia, ma surtut en las vischnancas rumantschas er en la domena publica sin tut ils secturs. Quai è in sustegn immens impurtant da tut las mesiras per promover il linguatg. In exempel concret ed actual è la vischnanca da Castrisch, en la quala ina petiziun vul dismetter la scola rumantscha, perquai ch'il linguatg rumantsch n'è betg pli preschent sin ils auters secturs en vischnanca; el vegn duvrà memia da rar sco linguatg uffizial da la vischnanca. A Trin ed en autras singulas vischnancas al cunfin ed er en il territori è la situaziun sumegliantamain problematica.

La nova constituziun chantunala sto cuntegnair in artigel da linguas che protegia spezialmain il rumantsch e cun quel er la trilinguitad dal chantun Grischun. Quel sto furmar la basa per ina politica activa dal chantun en collavuraziun cun las vischnancas, per ch'il rumantsch survegnia er en realitad la posiziun d'in linguatg uffizial integral en ses territori tradiziunal e sin plaun chantunal. Sch'el n'ha betg quella posiziun progredescha il process d'erosiun vinavant. Il proxim pass è il squitsch sin l'instrucziun dal linguatg matern en scola – quai ch'ils exempels menziunads mussan impressiunantamain – ed ina lingua che na po betg pli vegnir emprendida en scola è condannada a la mort. – Quai è be in aspect impurtant da la protecciun dal linguatg minoritar rumantsch.

Tar la nova constituziun chantunala e tar la lescha da linguas da la confederaziun ha la Lia rumantscha inoltrà las pretensiuns da la Rumantschia. Punct central è l'obligaziun da chantun e vischnancas da decelerar il rumantsch en ils territoris rumantschs sco linguatg uffizial, quai vul dir sco linguatg d'administraziun, da scola e da dretgira. Quai duai succeder en il senn d'in princip differenzià da territori linguistic u linguatg uffizial sco quel vegn chapì oz ed er applitgà en las pli novas decisiuns dal tribunal federal. Il chantun duai stuaire procurar per ina politica da linguatg coerenta sin tut ils secturs e sin tut ils stgalims en collavuraziun surtut cun las vischnancas e cun respectar lur cumposiziun linguistica tradiziunala.

Tranter ils texts per las medias chattais Vus er in extract ord il rapport da la cumissiun d'experts dal cussegl da l'Europa cun las recumandaziuns dal cussegl dals ministers davart l'applicaziun da la charta dals linguatgs regionalis u minoritars tras la Svizra. Quellas sa cuvran cun las pretensiuns da la Lia rumantscha e da las iniziantas ed iniziants sco er sutsignadras e sutsignaders dal manifest e sustegnan quellas fermamain. En la mesira che questas pretensiuns vegnan cumplenidas sa mussa la validitad dal caracter da model da la quadrilinguitad svizra e da la trilinguitad dal chantun Grischun.